

obravnava omejuje samo na nekaj najbolj izrazitih umetnin, kot so Sofoklova Antigona, Kralj Ojdipus, Ojdipus v Kolonu, Evripidov Hipolit, Herakles, Andromaha, Elektra, Orest.

Posebno pozornost zasluži poglavje o Antigoni, ki ga lahko štejemo za eno najbolj prodornih interpretacij te umetnine. Izhodišče mu je polemika z znano Heglovo tezo o „dvojnem pravu“ v Antigoni: Po Jarhovich besedah „v Antigoni ni konflikta med državnim in božjim zakonom, kajti za Sofokla je pristni državni zakon temeljil na božjem zakonu. V Antigoni ni konflikta med državo in družino, kajti za Sofokla je med obveznosti države sodila tudi zaščita naravnih pravic družine. Nobena grška polis ni branila svojim državljanom, da pokopljejo svoje sorodnike. Konflikt v Antigoni torej obstoji med naravnim, božanskim, na njem temelječim državnim zakonom na eni strani, in med zasebnikom, ki si drzne predstavljati državo v nasprotju z naravnim in božanskim zakonom, na drugi strani. . .“ (str. 173--174). In naj ob tem še posebej opozorimo, s kakšno tenkočutnostjo so pojasnjene Antigoniine pretresljive predsmrtne tožbe, ki so v navideznem nasprotju z njeno prvotno čvrsto odločenostjo, da bo za bratov pogreb tvegala tudi smrt; te tožbe njenemu liku „odvzemajo vsak priidih žrtvene asketičnosti“, predstavljajo nam Antigono „kot polnokrvnega, živega človeka, ki mu niti v mislih niti v čustvih ni tuje nič, kar je človeškega“ (str. 176).

Iz opomb pod čro je razvidno, da so bila nekatera poglavlja v obliki samostojnih člankov ali razprav objavljena že pred desetimi ali petnajstimi leti. Potemtakem je tudi monografija kot celota zorela deset ali petnajst let. In to zorenje, ki je dozorelo v zrelost, čutimo ob vsaki njeni strani. Naj poudarimo samo, kako avtor spretno združuje različne metodološke prijeme: analizo leksike; tekstno kritiko; imanentno interpretacijo; grafsko in historiografsko metodo. Večkrat preseneča tudi z izsledki statistične metode. Tako npr. ugotavlja, da so le 3% ohranjenih tragiških besedil v zvezi z Dionizovim kultom; da se v Hiketidah kar 55 krat citira Zevsovo ime, torej večkrat, kot v vseh drugih tragedijah; da v Choephoroi pripada Orestu kar 1/3, v Evmenidah pa manj kot 1/10 celotnega besedila; da pride v Orestiji en izraz za trpljenje (ἄλγος, πῆμα, πύσχω) na vsakih 72, v Prometeju pa kar na vsakih 26 verzov; da govori Antigona približno 200 verzov v tragediji, Kreon pa skoraj še enkrat toliko verzov itd. Čeprav gre pri tem za suhe številčne podatke, so vendar ta opažanja izredno zanimiva, predvsem pa matematično eksaktna in neizpodbitna. Zanimiva pa so zato, ker avtor z njimi ne pretirava, ker se ne izgublja v golih številkah (manija, ki večkrat prevzame statistikologe), ampak le od časa do časa seže po njih kot dodatni argumentaciji.

Skratka, Jarhova *Dramaturgija Eshila* pomeni tako v vsebinskem kot v metodološkem pogledu izredno dragocen prispevek, ki ga bo vsak prihodnji raziskovalec Ajshila in atiške tragedije le težko brez škode pogrešal.

K. Gantar, Ljubljana

CONCETTO MARCHESI, *Scritti minori di filologia e di letteratura*. Opuscoli accademici editi a cura della Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università di Padova 13. Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1978. 3 knjige, 1382 strani.

Spomladi 1979 se je padovanska univerza spominjala stoletnice rojstva dveh svojih nekdanjih profesorjev klasične filologije, ki sta slavo te starodavne univerze tudi v 20. stoletju povzdignila v najvišji vrh: grecista Manara Valgimiglija in latinista Concetta Marchesija. Medtem ko je Valgimigli v svojih bleščočih prevodih in znamenitih študijah o Aristotelovi Postiki, o Sappini liriki, o grških tragedijah itd. izhajal iz estetike Benedetta Croceja, ki jo je izostril do neslutnih tančin, pa se je njegov kolega Marchesi uveljavil kot eden vodilnih italijanskih klasičnih filologov, ki je izhajal iz marksističnih stališč; in lahko rečemo, da je bil v teh okvirih tudi eden prvih, ki je rušil toge dogmatske okvire stalinizma in ždanovščine. Gre za izredno zanimivo in kompleksno, odprto in široko osebnost, ki je uživala splošno spoštovanje v strokovnih in političnih krogih, za človeka, ki je bil rektor padovanske

univerze in poslanec komunistične partije v rimskem parlamentu, za avtorja, ki je začel svojo literarno pot v Catanii na Siciliji 1. 1896 v izvirno pesniško zbirko *Battaglia* in ki je pozneje s svojimi prispevki sodeloval v najuglednejših italijanskih strokovnih in znanstvenih revijah, pa tudi v dnevnem časopisu različnih smeri — od vatikanskega uradnega glasila *Osservatore Romano* do partijskega dnevnika *Unità*. Njegova odprtost in širina pride jasno do izraza tudi v njegovem znanstvenem in strokovnem delu, ki mu je tuje vsakršno vsiljevanje apriornih stališč in zapiranje v predpisane tirnice. S tega vidika je zlasti zgovoren njegov odnos do latinskih cerkvenih očetov, ki jih npr. sovjetski klasični filologi večkrat zelo mačehovsko obravnavajo kot nekak neprijeten pojav, ki ga sicer ni mogoče povsem zamolčati, ki pa ga tudi ni dobro preveč razpredati, ampak čim bolj na hitro in mimogrede zao-vinkniti. Marchesi je, nasprotno, posvečal svoje duhovne energije tudi preučevanju patristike in v svoji Antologiji latinske literature temu obdobju odmeril sorazmerno precej več prostora kot mu ga odmerjajo druge podobno zasnovane antologije. Ob tem je upravičeno zapisal: „V Antologiji so krščanski pisci predstavljeni z vsem spoštovanjem in z absolutno poštenostjo: komunisti se klanjamo pred vsemi veroizpovedmi, ki so oznanjane z iskreno gorečnostjo.“ Za Marchesija je značilno, da ga bolj zanima subtilni svet človekove individualnosti kot pa politični premiki ali družbeno-ekonomski odnosi: „v nas so daljše in bolj skrivnostne ceste kot tiste, ki jih je prepotoval Aleksander Veliki“. Z neizprosno poštenostjo, pogumnostjo in gorečnostjo je tudi pred svojimi strankarskimi tovariši, v partijskem glasilu *Unità* in drugod ob raznih priložnostih zagovarjal humanistično izobrazbo in pobijal sektaške poglede in apriorne predsodke o elitističnem značaju te izobrazbe: „Humanistična kultura koristi vsem; dan, ko bi ta kultura propadla, bi pomenil noč za ves svet,“ „Trebja je odkrivati humanizem, ki se skriva v antičnih delih, treba je odkrivati bistvo naše pretekle eksistence, ki ostaja v našem življenju in v naši zgodovini. Čemu služi antična literatura? Dokazuje nam, da se v težnjah našega duha nič ne spreminja; dokazuje nam, da biva kultura, humanitas, vedno v nas, nikoli izven nas. In če danes hrumijo motorji po cestah kopnin, morja in neba, to prav nič ne pripomore k temu, da bi naš duh prodril v večje daljave ali višave: v daljave in višave se prodre le z notranjo in ustvarjalno dejavnostjo duha.“

Marchesijevo najznamenitejše delo je Zgodovina latinske književnosti (*Storia della letteratura latina*), ki je izšla 1925—1927 v dveh zvezkih na 850 straneh in je nato v treh desetletjih doživela kar osem izdaj. Gre za izredno zgoščeno in do skrajnosti prodorno sintetično delo, ki bi mu v strokovni literaturi komaj lahko postavili ob stran kaj enakega; morda Nordenovo *Die römische Literatur*, ki pa vendar ni tako uravnovešena, vse obsegajoča, pregledna. V Marchesijevi literarni zgodovini je gradivo v resnici do poslednjih vlaken prežarjeno z idejo; noben, še tako neznan podatek ni sam sebi namen, vse se podreja osrednji zamisli — predstavitvi rimske književnosti v njenem organskem razvoju in v njenih najznačilnejših in najzlahtnejših pojavnih oblikah; ob tem pa je treba še posebej podčrtati čudovito, naravnost leposlovno berljivost te literarne zgodovine. Marchesi, ki je, kot rečeno, svojo literarno pot začel kot pesnik, ni mogel nikoli, tudi kadar je pisal o izrazito strokovnih vprašanjih, zatajiti pesnika v sebi. Izredno laskavo oceno je o njegovi literarni zgodovini ob neki priložnosti izrekel Benedetto Croce: „ce-lovita knjiga, bi je tako močna v svojih mislih, tako bogata v svoji človeški in državljanski prodornosti, tako prefinjena v umetnostnem občutju, kot Marchesijeva Zgodovina latinske književnosti.“

Poleg tega je Marchesi objavil tudi vrsto monografij o nekaterih najbolj markantnih predstavnikih srebrne latniščine — o Marcialu (1914), Seneki (1920), Petroniju (1921), Juvenalu (1921), Tacitu (1924). Te monografije še danes niso izgubile svoje aktualnosti, kar dokazujejo tudi njihovi nenehni ponatisi. Dalje se je uveljavil kot sestavljalec šolskih komentarjev in antologij, ki se prav tako ponatiskujejo in v italijanskih šolah deloma še zmerom uporabljajo.

Zaradi poznejših ponatisov so Marchesijeva Zgodovina latinske književnosti, monografije, antologije in šolski komentarji razmeroma lahko dostopni. Težje je s številnimi krajšimi razpravami, članki in knjižnimi ocenami, ki so izšle v različnih danes skoraj nedosegljivih zbornikih in časopisih. Zato je tem bolj hvale vredna pobuda klasičnih filologov padovanske univerze, da se spominu svojega vzornika

in učitelja poklonijo z izdajo njegovih krajših spisov. Ta izdaja, ki so jo oskrbeli Pietro Ferrarino, Giorgio Bernardi Perini, Aldo Lunelli, Manlio Pastore Stocchi in Emilio Pianezzola, obsega tri zajetne knjige, ki štejejo skupaj malo manj kot 1400 strani: zares impozanten opus, ki nas vedno znova preseneča s svojo legendarno učenostjo, široko erudicijo, življenjsko izkušnostjo in neposrednostjo, metodološko prožnostjo in svežino. Tu so zbrani prispevki s področja tekstne kritike, literarno-zgodovinska in kritično-estetska vrednotenja, drzne, a prepričljive hipoteze o nastanku in tendenci posameznih antičnih literarnih umetnin (kot npr. privlačna domneva o dvodelnosti druge knjige Ovidijevih *Tristia*, ki jo je treba pripisati dvema različnima obdobjema nastanka te Ovidijeve pesniške apologije), načelni in apologetski članki o klasičnih študijah, vrsta tehtnih ocen o nekaterih publikacijah, ki so ob svojem izidu zbudile pomenljive premike v razvoju stroke oziroma posameznih strokovnih področij (kot npr. G. Lafaye, *Les Métamorphoses d'Ovide et leurs modèles grecs*, 1904; F. Skutsch, *Gallus und Vergil*, 1906; E. Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aet.eriae*, 1911; F. Leo, *Geschichte der römischen Literatur*, 1913), nekaj nekrologov in esejističnih besedil, v katerih je zabrisana meja med poezijo in znanostjo (mednje sodi npr. zadnji, postumno objavljeni članek o Vergilijevi pastoralni poeziji). Tematski razpon objavljenih prispevkov je izredno širok, saj sega od arhaične (Plavt, Terencij), prek klasične (številni prispevki zlasti o Ciceronu in Vergiliju), pozne (Kolumela, Apulej, Rutilij Namacijan, Donat, Avzonij) in patristične (Arnobij) latinščine do predstavnikov srednjega veka (članki o raznih srednjeveških kompendijih Aristotelovih etičnih spisov, o srednjeveških latinskih gramatikih itd) in humanizma (Boccaccio, Paulus Manutius); v krog svojih razpravljanih večkrat pritegne tudi grško književnost, o čemer najlepše priča prodorna ocena Bertazzijeve študije o Platonovi psihologiji.

Nemogoče je v okviru kratke recenzije predstaviti in ovrednotiti bogastvo objavljenega gradiva. Ustavimo se za primer samo ob enem prispevku, ob Marchesijevem nastopnem predavanju, ki ga je imel 1. 1923 kot novo imenovani profesor na padovanski univerzi. Predavanje je dal naslov *Filologia e filologismo* in ga lahko označimo kot njegov filološki Credo. Tu je med drugim zapisal besede: „Zavedamo se, da nekatere študije ne morejo pričakovati aplavza v javnosti. Zavedamo se, da velja tako v znanosti kot v umetnosti: čim bolj prodreš v notranjost ali v višave, tem bolj se oži krog tistih, ki te morejo razumeti. Zavedamo se: čim bolj rasteta umetnost in znanost, tem bolj izginja vulgarna povorka besed, tem bolj raste tudi 'skrivnost preprostosti'. Vendar pa ne želimo, da bi ta aristokracija znanosti nudila udobno zatočišče tistim, ki položaj zlorabljajo in iščejo v znanosti naslov plemenitosti, naslov, ki jim ne pripada.“ Ravno filologija je na žalost tisto področje, kjer se skušajo uveljaviti raznovrstni šarlatani in ignoranti: „Ni mogoče najti človeka, ki je pri zdravi pameti, pa bi trdil, da ima milijon, čeprav premore v resnici le nekaj lir; zelo lahko pa je najti človeka, ki je samo povprečno izobrazjen, obenem pa prepričan, da premore izredno redke zaklade uma in duha.“ Latinščina mu je sicer mrtev jezik, „in vendar Rim ravno s pomočjo tega svojega mrtvega jezika še danes vlada vsem narodom, tudi tistim, ki niso nikoli videli orlov rimskih legij. Ni koščka civiliziranega sveta, kjer ne bi bilo mogoče čutiti veličanstva in univerzalnosti latinskih stavkov in besed. Naša dolžnost je, da poleg historične metode poučevanja in preučevanja latinščine gojimo tudi empirično-humanistično metodo, da vsaj v določenih mejah in okvirih ohranjamo prakso neposredne uporabe latinščine“. Raziskovalne možnosti klasične filologije še daleč niso izčrpane. Povsem zgrešena je predstava, da bi morali stati pred duhovno dediščino rimske literature kot nemi gledalci, češ saj tu je vse delo že zdavnaj opravljeno. „Čeprav se gojiteljem latinščine ne smehlja upanje egipčanskih papirusov, vendar bodo imele generacije učenjakov v svetu rimske književnosti vedno dovolj dela in ponovnega dela. Zasluzno delo je lahko že kak *index verborum*, če je vestno napravljen, pa tudi koristno in skrbno izvedena primerjava kodeksov, ali pa prevod, ki prinaša nekaj novega in boljšega v korist filološke znanosti in splošne kulture.“

In ravno v tej viziji neizčrpnosti in neustavljivosti, ki si ne pusti „nikoli zapreti brezmejne poti v neznano“, kot je sam nekoč zapisal, je najgloblja vrednost Marchesijevega dela. To potezo Marchesijevega značaja in delovanja je nazorno osvetlil njegov naslednik na padovanski univerzi, Pietro Ferrarino, v sklepnem prispevku o Marchesijevi religioznosti (*Religiosità di Marchesi*), ki zaključuje zajetni zbornik manjših spisov, obenem pa tudi harmonično zaokroža podobo človeškega in znanstvenega lika tega nenavadnega, nemirnega duha.

K. Gantar, Ljubljana.

KARL BÜCHNER: *Das Theater des Terenz*, „Winter“, Heidelberg 1974, 524 str.

Autora ove knjige filološkoj publici ne treba predstavljati. Učenik Klingnerov, pisac nebrojenih studija s područja latinske filologije u rasponu od Lukrecija do Erazma, čovjek koji je u sebi znao objediniti ponajbolje značajke njemačke filologije i oplemeniti ih svojom znanstvenom i ljudskom osobnošću, Büchner je u klasičnoj filologiji pola stoljeća nazočan kao jedan od najplodnijih i najsvestranijih proučavatelja u prvom redu rimske, a potom i novovjekovne latinske književnosti. Pošto se već više no uspješno okušao u pisanju monografija o „velikima“ (o Vergiliju: RE 2, VIII/2), Büchner se prihvatio zadatka da studiju slična dometa napiše i o Terenciju. Oni kojima je bolje poznat njegov rad znaju da je Terencije bio jednom od njegovih „tihih“ ljubavi — od njegova habilitacijskog rada o „Djevojci s Andra“ (Leipzig 1938), preko studije o Terencijevoj ulozi u zapadnoevropskom humanitetu („Humanitas Romana“, Heidelberg 1957), do predgovora Marnitzovu prijevodu Terencijevih komedija za „Krönerovo“ izdanje (Stuttgart 1960). Nimalo se stoga ne moramo čuditi ako Büchner u predgovoru „Terencijeva teatra“ tvrdi da su interpretacije Terencijevih komedija koje je u ovoj knjizi izlaže sudu čitalaca nastale prije više od trideset godina.

Osim *Uvoda* (str. 9—30), koji služi da bi objasnio autorove polazne pozicije, i *Dodatka* (str. 506—515), u kojem su sabrani očuvani stihovi iz Terencijevih grčkih predložaka, opsežna se Büchnerova knjiga logično dijeli na dva velika dijela: analitički intonirane interpretacije šest Terencijevih komedija (str. 31—426) i sintetičko završno poglavlje (str. 427—505), koje pod nalovom *Rezultati: Terencijev teatar* objedinjuje najvažnije zaključke izvedene u pojediničnim interpretacijama.

Četiri je međusobno povezana cilja, kako sâm objašnjava u *Uvodu* (str. 29), postavio Büchner pred sebe pišući ovu knjigu. Nadajući se da će se interpretacije već same po sebi pokazati glavnim rezultatom njegova istraživanja (a), Büchner je istodobno pokušao kazati odlučnu riječ o problemu prologa Terencijevih komedija (b), utvrditi Terencijevu umjetničku posebnost (c) i ustanoviti u čemu se sastoji temeljna razlika između dviju skupina Terencijevih predložaka — Apolodorovih i Menandrovih komedija (d).

Kojim je putem Büchner naumio doći do svojeg cilja? Istakavši kao polaznu točku svojeg ispitivanja činjenicu da Terencije nije originalan pjesnik u našem današnjem poimanju te riječi, Büchner je zaključio da se znanstveni prikaz Terencijeva opusa može napisati samo tako da se što točnije odrede narav i obim veza između Terencijevih grčkih predložaka i njegovih latinskih komedija. Poznato je, međutim, da su svi ti predloži — četiri Menandrove komedije: „Djevojka s Andra“, „Heautontimorumen“, „Eunuh“, „Braća“ i dvije Apolodorove: „Svekrva“, „Tužitelj“ („Formion“) — izgubljeni, te da se od njih sačuvalo tek neznan broj stihova. Usporedba redak po redak, koja bi za tako zamišljeno ispitivanje bila idealan *procédé*, nije moguća. Kako nadvladati tu metodičku aporiju?

Za Büchnera ipak postoji jedan kriterij po kojem se može utvrditi kako je Terencije postupao sa svojim predlošcima: harmoničnost, odnosno disharmoničnost svakoga njegova pojedinačnog teksta. „Svaka dovršena umjetnina ne počiva, dođue, u nekoj imaginarnoj perfekciji, ali ima u sebi neku ideju i neki zakon kojima je obvezana“ (str. 27). Za razvijenu „novu komediju“ općenito se može pretpostaviti visok stupanj umjetničke doradenosti. Ako se od jasne umjetničke zamisli,